

Litet analytisk-filosofiskt manifest av Kalle Grill

Den analytiska filosofin innehåller några av de bästa verktyg vi har för att förstå världen. Analys är sönderdelning, eller mer positivt – *uppdelning*. Pragmatismen har lärt oss att det inte finns några neutrala beskrivningar. Världen som sådan är inte indelad i bitar som väntar på att namnges. Icke desto mindre måste världen tolkas och beskrivas. I vår tolkning av världen måste vi medvetet eller omedvetet luta oss på en eller annan uppdelning, vi måste beskriva saker och ting på det ena eller andra sättet. Analytisk filosofi är det systematiska studiet av existerande och möjliga sådana uppdelningar.

Vi börjar alltid *in medias res* – mitt i ett händelseförlopp, med en aktiv begreppsapparat, det sätt att tala om världen som vi för tillfället använder oss av och är vana vid. Vi börjar också alltid i ett naturligt språk, oftast vårt modersmål. Många filosofiska diskussioner om språket och världen fokuserar på hela språk, men ett naturligt språk erbjuder många olika sätt att dela upp världen. Det finns olika vetenskaper och pseudovetenskaper, teorier och anti-teorier, mer vardagliga förhållningssätt och närmast privata tolkningsmönster. Vårt sätt att beskriva människor och deras karaktär, exempelvis, kan variera relativt oberoende av hur vi beskriver andra saker, som väder och vind. Nya sätt att dela upp världen växer ständigt fram eller konstrueras medvetet, inom det naturliga språkets ramar. När det gäller varianter av uppdelning måste vi därför se till mer lokala fenomen än till hela naturliga språk.

Vårt sätt att dela upp världen motsvaras inte alltid av ord eller uttryck i språket. Vi strukturerar vår tolkning av världen med hjälp av en stor mängd kategorier, vilka inte behöver namnges och ibland saknar namn. Detta märks kanske tydligast när vi letar efter ord och beskrivningar för något vi (redan) tänker på. Det märks också på att ett ord kan ha flera olika betydelser. Vi vet då ofta, är ofta överens om, vilka de olika betydelserna är och vilken roll de spelar i vår tolkning av världen. Ändå ger vi inte de olika betydelserna olika namn, utan använder samma ord för att prata om dem alla. Betydelser hos ord kan också skifta, och betydelsen hos ett ord kan tas över av ett annat ord. Det senare sker exempelvis när vi för att rensa bort den negativa klangen hos ett gammalt ord börjar kalla städare för lokalvårdare eller handikappade för funktionshindrade. Allt detta visar att det inte enbart är orden själva som strukturerar vårt tänkande. Vårt tänkande struktureras av abstrakta kategorier som påverkas men inte bestäms av vilka ord vi använder.

För att göra reda för betydelselikheter hos språköverskridande synonymer som exempelvis ”snö”, ”Schnee” och ”snow” skiljer vi på termer och begrepp – olika termer kan referera till samma begrepp; det är begrepp som är de viktiga betydelsebärarna. Men så snart betydelsen av ett ord varierar blir vi osäkra på om termen refererar till två olika begrepp eller om den snarare refererar till *ett* begrepp, som är omfångsrikt eller komplext. Vi vet inte om begreppet *snö* omfattar både naturlig snö och konstsnö, eller om det snarare är så att termen ”snö” refererar till två liknande men distinkta begrepp – *snö* och *konstsnö*. Vi saknar med andra ord ett etablerat sätt att individuera begrepp.

Eftersom vårt språk på detta vis är flyktigt och obestämt finns det ofta anledning att systematiskt granska världen och vårt sätt att tolka den, för att blottlägga uppdelningar vi ännu inte satt ord på men som likväl strukturerar vårt tänkande. Detta granskande arbete utförs bäst med hjälp av vad vi kan kalla analytisk-filosofisk konstruktiv uppdelning. Uppdelningen måste vara konstruktiv eftersom den för att vara upplysande måste avvika från redan etablerade medvetna uppdelningar och eftersom det inte finns något utifrån givet sätt att ordna och tala om världen eller vårt sätt att tolka den. Uppdelningen måste vara analytisk för att förklara för oss hur vi redan tänker, sätta ord på underliggande och undflyende tankestrukturer. Materialet – världen och vår tolkning av den – sätter vissa gränser för hur radikala nya förslag på uppdelning kan vara.

Världen kan förvisso delas upp på vilket sätt som helst och det kan vara stimulerande att konfronteras med kreativa uppdelningar. Sådana möter oss ofta i konsten. Men den analytiska uppgiften är något mindre kreativ och något mer granskande. Vi kan skapa kreativa, personliga bilder eller berättelser utifrån begreppet rättvisa, men det är inte sådana konstnärliga bidrag som har gett oss insikten att mycket av det vi kallar rättvisa kan förstås som jämlig fördelning. Det som fördelas kan vara allt från materiella resurser till möjlighet till självförverkligande till status inför lagen, men rättvisa handlar till mycket stor del om att någonting fördelas lika till alla, en tanke som hjälper oss att förstå olika teorier om och anspråk på rättvisa. Insikten kan förstås illustreras på olika vis, men när väl vår analys har gett oss den kategori som jag kallar ”jämlig fördelning” så kan denna kategori beskrivas direkt – okonstlat, koncist och precist.

Det är oftast lämpligt att benämna nyligen medvetandegjorda kategorier med redan etablerade ord, snarare än att uppfinna nya. Lämpligt för att undvika inflation i antalet ord, och för att vi är relativt bra på att använda gamla ord med delvis nya betydelser, men sämre på att använda helt nya ord. Orden vi väljer bör alltså passa det vi

delat upp, men det är inte orden som förklarar och ger mening till en uppdelning; det arbetet måste göras oberoende av benämningar. Det faktum att gamla ord redan i viss omfattning används just för att namnge nya kategorier visar återigen att ord i sig själva inte kan förklara det de handlar om.

Det är mer eller mindre allmänt vedertaget bland analytiska filosofer att vilka termer vi använder inte spelar någon större roll, så länge vi vet vad vi menar. Ändå är många analytiska filosofer väldigt upptagna av termer – de vänder och vrider på ord som frihet och rättvisa, som om själva orden skulle kunna ge oss svar på hur vi ska förhålla oss till det som orden handlar om. Men dessa nöta ord har naturligtvis mängder av olika betydelser. De har inte heller samma uppsättning betydelser för alla språkanvändare; vilka betydelserna är skiftar beroende på språkanvändarens omständigheter och erfarenheter. Man kan försöka hävda att det inte är ordet frihet vi intresserar oss för, utan begreppet frihet. Men eftersom det inte finns något etablerat sätt att individuera begrepp är det oklart vilket begrepp detta är – hur det avgränsas, vad som är dess kärna, om det verkligen är ett enda begrepp.

I vår analytisk-filosofiska konstruktiva uppdelning bör vi därför inte begränsa vårt material till vissa typiska ord eller begrepp. Istället bör vi vidga blickfånget till att omfatta just de delar av världen och av språket som vi intresserar oss för, oavsett hur de benämns eller om det alls finns några lämpliga termer för att benämna dem. Vill vi studera ett fenomen som vi kallar ”frihet” kan det hända att vi bör ta hänsyn till sådant som människor tänker på när de talar om ”autonomi”, ”självständighet” och ”möjligheter”. Beroende på vad vi intresserar oss för bör vi kanske även se till sådana ord som ”trygghet”, ”jämlighet”, ”revolution”, ”äganderätt”. Orden kan vara ett verktyg för att hjälpa oss fokusera på en bit av världen. Inom det blickfång som uppkommer kan vi sedan urskilja strukturer och kategorier, sätt att dela upp världen som hjälper oss att förstå oss själva och vårt sammanhang, eller fyller andra viktiga funktioner.

Just ”frihet” är ett ord med mängder av etablerade betydelser. Ibland kan det betyda något i stil med frihet från kausal determinering, eller som det också kallas – ”viljans frihet”. Andra gånger kan det betyda möjligheten att välja en livsplan och fullfölja den, att förverkliga sig själv. Återigen kan det betyda ett starkt skydd av den juridiska rätt man har till vissa materiella resurser enligt något visst rättssystem. Detta är väldigt olika saker och det är inte meningsfullt att debattera vilket av dessa fenomen som ”egentligen” utgör frihet. Det intressanta är istället att beskriva dessa olika fenomen, studera hur de strukturerar vårt tänkande, leta gemensamma drag, eller tvärtom dela upp

dem i ytterligare kategorier. Att hävda att någon viss betydelse hos ordet frihet är den ”egentliga” kan förstås vara ett retoriskt effektivt sätt att säga att detta fenomen är viktigare än andra fenomen som också benämns med samma ord. Inget större fel i detta så länge vi vet vad vi menar, men sådana retoriska formuleringar tenderar att förvirra samtalet och göra det svårare för oss att förstå varandra, och världen.

Varför ska vi då leta efter nya sätt att dela upp världen? Varför ska vi föredra den ena uppdelningen framför den andra? Nya uppdelningar bör vi söka för att de hjälper oss att uppnå det vi vill uppnå. Vad som är en bra uppdelning beror på dels vad vi vill uppnå, dels hur världen är beskaffad. Med andra ord beror kvalitén hos en uppdelning på hur väl den främjar sitt syfte, fyller sin funktion. När vi urskiljer en kategori och beskriver den och ger den ett namn så föreslår vi ett tillskott till språket, vi pekar ut något för våra medtalare och hoppas att de ska finna tillskottet användbart, tillfälligtvis eller tills vidare. Om vårt förslag vinner gehör har vi ruckat på ett ords mening eller tillfört ett nytt ord till språket. Annars inte.

”Världen” är förstås ett ord som alla andra, med mängder av konnotationer. Ordet i sig är inte viktigt. Men onekligen finns det något som existerar oberoende av vilka beskrivningar vi ger det, något som inte i sig är indelat, utan utgör det material som kan göras till föremål för uppdelning. Låt oss kalla detta något för ”världen”. Världen behöver inte förstås som materiell eller fysisk, den kan förstås som tillstånd eller fakta. Hur den bör förstås beror på våra syften och hur den är beskaffad. Världen, i denna mening, är en väldigt tydlig kategori, kanske den tydligaste vi kan tänka oss. Den är avgränsad bara av sin brist på uppdelning, sin formlöshet. För övrigt är den oändlig, begränsad bara av att den är ”aktuell”, eller faktiskt existerande, snarare än blott möjlig (kategorin av det möjliga är en större kategori). Kategorin av det som inte är indelat, som existerar oberoende av beskrivning, är förstås som helhet betraktad en del, ett resultatet av en uppdelning. Men inom denna oändliga kategori finns inga ytterligare uppdelningar. Det är bristen på uppdelning inom kategorin som är det anmärkningsvärda, även om kategorin som helhet naturligtvis på ett sätt är avgränsad (annars vore den inte en kategori).

Det är intressant att kategorin världen, trots att den är den kanske tydligast avgränsade kategori vi kan tänka oss när vi väl är bekanta med den, är svår att faktiskt tänka sig. Kanske är det få människor som någonsin varit medvetna om denna kategori. Människor tänker på hav och skogar, på fjärran länder, på jorden som helhet, som skört ekosystem eller som planet i solsystemet. Ibland tänker de också på solsystemet, galaxen

och på den oändliga rymden. Men oftast tänker de sig dessa saker indelade – exempelvis i just de kategorier som jag nu benämnt (länder, planeter, galaxer). Människor är ofta medvetna om att det finns olika beskrivningar av samma sak, att ett bord också kan beskrivas som en svärm av molekyler. Men de flesta tycks tänka sig att bordet i så fall ”egentligen” består av molekyler – att det finns en neutral beskrivning av världen som måhända finslipas gradvis av nya vetenskapliga insikter men som i stort sett är korrekt. Att det finns något, världen, som inte låter sig iklädas en neutral beskrivning – det är en ovanlig insikt. Detta är inte så märkvärdigt, kategorin tycks inte spela någon roll för de flesta av våra syften. Om kategorin ändå är intressant och om medvetenhet om den är sällsynt skulle det kunna tas till intäkt för att våra analyser inte behöver begränsas till det vardagliga eller allmänt tillgängliga för att ge intressanta resultat.

Världen inte bara finns, den är också på ett visst sätt – den har egenskaper. Att ha egenskaper är en del av vad det är att överhuvudtaget finnas. Det allmänna havandet av egenskaper är liksom världen en kategori som är mycket vid och som saknar praktisk funktion. Det finns rimligen många sådana kategorier. Uppdelningar med praktisk funktion måste vara mycket mer specifika. De kommer också därigenom att vara mer kontingenta, mer tillfälliga och varierade.

Världen är alltså på ett visst sätt och hur den är påverkar ofrånkomligen lämpligheten hos våra beskrivningar av den. Men denna lämplighet påverkas också av vad vi vill uppnå med våra beskrivningar, vad vi vill använda dem till. Våra syften kan vara förhållandevis neutrala, vi kan exempelvis vara intresserade av att bättre förstå hur världen fungerar, eller av att kunna förutse hur världen kommer att vara i framtiden. Syftet med en uppdelning behöver inte nödvändigtvis vara formulerat av dess skapare eller användare, uppdelningar kan fylla funktioner som de inte tänker på. Men någon sorts mål måste finnas för att en uppdelning ska vara mer eller mindre lyckad eller lämplig. Tyvärr tappar ibland den analytiska filosofin målet ur sikte och producerar uppdelningar utan funktion.

Här följer två exempel på mycket specifika kategorier som kan urskiljas i vår tolkning av världen och som tycks ha ett visst intresse. Båda kategorier är en sorts talhandlingar och rör sig i gränslandet mellan sanning och lögn. Den första är yttrandet av en osanning som både talare och mottagare accepterar som en sådan, och som därför saknar många av de typiska egenskaperna hos en genomskådad lögn. Vi kan exempelvis tänka oss hustrun som inför sin man svär vid allt heligt att hon inte varit otrogen, fast båda mycket väl vet att hon varit det *och* vet att den andra vet att hon varit det. Mannen

upplever inte att kvinnan försöker få honom att tro på en osanning och reagerar inte som han hade gjort om detta var fallet. Istället accepterar han detta yttrande, kanske som en sorts ytlig eftergift för konventionen som låter honom behålla lite av sin heder. Kanske är båda glada att undvika de reaktioner de skulle ha eller skulle förväntas ha om de inte accepterade osanningen utan kallade den för lögn. Detta exempel skulle kunna ge huvudbry för någon som ville bestämma en gång för alla vad en lögn är. Med en mer konstruktiv inställning kan vi notera att detta tycks vara en speciell sorts talhandling, fundera på dess funktion och jämföra den med andra talhandlingar. Vi kan kalla den en sorts lögn eller en osanning som inte är en lögn eller ge den något annat lämpligt namn. Kanske kan denna kategori av talhandlingar figurera i en teori om kommunikation eller i en teori om människors sätt att handskas med konventioner de har en splittrad inställning till.

Ett annat exempel på talhandling i gränslandet mellan sanning och lögn är löftet som löftesmottagaren inte tror kommer att infrias, men ändå låter påverka sina handlingar som om det vore ett trovärdigt löfte. Vi kan exempelvis tänka oss en fullkomligt opålitlig person som ber om ett lån av en vän som flera gånger tidigare lånat ut pengar utan att ha fått dem tillbaka. Den opålitlige lovar att denna gång betala tillbaka och tror kanske själv att han kommer att göra det. Den presumtiva långivaren tror däremot inte för ett ögonblick att han kommer att få tillbaka några pengar, men bestämmer sig ändå för att ge den opålitlige en summa, kanske av medkänsla. "Långivaren" ifrågasätter inte öppet den opålitliges garantier men båda vet att den förre inte förväntar sig någon återbetalning. Genom att synbarligen acceptera garantierna undviker "långivaren" att kränka den opålitlige, vilket han gjort om han insisterat på dennes opålitlighet, och undviker att förödmjuka honom genom att kalla pengarna för en gåva. Den som är intresserad av ords "egentliga" betydelse skulle kanske ha svårt att bestämma sig för om dessa pengar är en gåva eller ett lån, och om löftet om återbetalning verkligen är ett löfte. Vi kan istället notera denna speciella kategori av talhandling, ge den ett lämpligt namn och använda oss av den när vi funderar på vilka förpliktelser vi har mot varandra eller skapar teorier om detta.

Dessa exempel på specifika kategorier är lösryckta. I detta sammanhang är de blott illustrationer av en metod, men till och med som sådana kan de ha ett visst intresse som potentiella delar, tillgängliga för sammanfogning med andra delar till större teorier. Filosofer tycker om att skapa stora, spretiga teorier, med anspråk på att förklara allt som behöver förklaras angående kunskap, medvetande, moral, politik, eller för all del filosofi.

Eller lite mer ödmjukt att skapa sin egen bild av frågorna, så heltäckande som möjligt. Tack och lov kantas vägen mot sådana överambitiösa mål ofta av intressanta uppdelningar av världen som kan ha en vidare användning. Sådana uppdelningar bidrar till det sannerligen storslagna *kollektiva* projekt som den analytiska filosofin utgör, tillsammans med angränsande forskningsområden och metoder.

Den analytiska filosofins styrka är att konstruera och kritisera uppdelningar av världen *inom ett givet område*. Det ingår inte som en del i den analytisk-filosofiska metoden att urskilja vad som är gott syfte. Metoden innehåller så att säga inte några riktlinjer för var den själv bäst tillämpas. Naturligtvis kan frågan om vad som är ett gott syfte analyseras precis som vilken som helst annan fråga, men en sådan analys för oss inte nödvändigtvis närmare svaret på frågan. Analys kan hjälpa oss att kategorisera frågor om syften och mål, frågor om det goda och det viktiga, men ren analys kan aldrig säga oss vad som är gott och viktigt. Det kan därför lätt hända att genialiska analytiker inte vet hur de bäst ska använda sina förmågor. Det är förargligt. Analytiska filosofer bör ta denna begränsning hos metoden på stort allvar och delvis söka svaret på vad som är viktigt att analysera på annat håll.

Jag har försökt beskriva en metod som hjälper oss att hitta nya beskrivningar av världen och att kritisera gamla. Metoden har jag kallat analytisk-filosofisk. Jag har velat försvara och klargöra denna metod, och antyda dess styrkor och svagheter. Ökad förståelse för filosofisk metod kan i förlängningen ge oss bättre verktyg för att tolka världen i stort. Kvalitén hos min beskrivning beror förstas på hur väl den främjar sitt syfte.